

مؤلفات ابن عربی

تاریخچه و تصنیفها

و عیون اربعی

ترجمه عن الفرنسية
و تأليف د. الطيب
استاذ الفلسفة الإسلامية بكلية أصول الدين
جامعة الأزهر

دار الفکر

دار الفکر

مؤلفات ابن عربی

محسن پیدارفر

آنجا به مدینه و مکه رفت و پس از آن نیز سفرهای مکرری به شام و بغداد و مصر و آسیای صغیر داشت و با مشایخ متعددی ملاقات نمود و از آنان استفاده کرد و سرانجام در سال ۶۳۸ هجری در شهر دمشق درگذشت و در همانجا مدفون گشت.

مرقد وی در بیرون شهر دمشق هم اکنون معروف است و مورد احترام عام و خاص آن دیار می باشد.

نیوغ شگرف او به همراه سفرهای بسیار و ملاقات با مشایخ و علمای فراوان شخصیتی استثنائی از او ساخت که

۱. شرح حال ابن عربی در عموم کتابهای تراجم آمده است. افزون بر این کتابهای متعددی نیز در گذشته و حال در شرح حال و افکار او نوشته اند. از آخرین این کتابها کتاب «محبی الدین بن عربی چهره برجسته عرفان اسلامی» تألیف دکتر محسن جهانگیری است که اولین بار در سال ۱۳۵۹ توسط انتشارات دانشگاه تهران منتشر شد و اخیراً تجدید چاپ نیز گردیده است. در تحریر مختصر شرح حال ابن عربی درین مقاله از این کتاب استفاده شده است.

محمد بن عبدالله بن حاتم طائی، معروف به ابن عربی و شیخ اکبر و محیی الدین، از نوایغ روزگار و چهره ای برجسته در عرفان نظری است. به اعتقاد بسیاری از اهل فن، او این علم را نظمی خاص داده است و راه او توسط شاگرد مخصوصش قزنوی پیگیری شده و به صورت علمی خاص عرضه گشته است.

ابن عربی^۱ در رمضان سال ۵۶۰ هجری در مرسیه - از شهرهای اندلس - به دنیا آمد. خانواده او اهل دانش و عرفان بودند و او نیز با این روش خو گرفت. در هشت سالگی خانواده اش به اشبیلیه منتقل شدند و او را نیز همراه داشتند. او دوران جوانی را در همانجا گذراند و علوم قرآن و حدیث و ادب را از اساتید فن فراگرفت و سرآمد زمان خود گشت.

ابن عربی سفرهای بسیار نمود و از شهرهای مختلف اندلس و شرق آفریقا بازدید کرد و با مشایخ آن دیار ملاقات داشت و مدتی در تونس اقامت کرد. در سال ۵۹۸ به مصر و از

محصول آن ارائه علمی عرفان نظری و نوشته های بسیاری است که از او به یادگار مانده است.

به باور بسیاری از متخصصان و گواهی شمار زیادی نوشته های ابن عربی، وی از پرکارترین نویسندگان مسلمان است. افزون بر اینکه او در بیشتر تالیفات خود مبتکر است و مطالب زیادی را برای او کین بار تقریر می کند. از این رو نمی توان نویسندگان پرکاری چون سیوطی و یا فیض کاشانی را با او مقایسه کرد. چرا که این دو نویسنده در آثار خود حکایتگرند و نه مبتکر. لیکن ابن عربی بسیار کم به نقل سخنان دیگران می پردازد و از این رو افکار و سخنان وی نفوذ فراوانی در متفکران دیگر داشته است. این نفوذ تا حدی است که علوم چند و بالاخص عرفان نظری با نام او نزدیکی مخصوصی پیدا کرده است، و کمتر عالمی در این زمینه بتوان یافت که از او تاثیر نپذیرفته باشد.

با توجه به آنچه گفته شد، نیاز به بررسی نوشته های او جهت کاوشگری در مکاتب گوناگون فلسفی و عرفانی پس از او کمال لزوم را داراست، و از این رو و کوششهای چندی جهت شناسایی کتابهای او به عمل آمده است.

نخستین بار خود وی فهرستی از نوشته هایش را قلمی کرده، و به یکی از شاگردان خود اهدا کرده است و به احتمال قوی این شخص همان قرونوی است.^۲

در این فهرست، ابن عربی نام ۲۴۸ کتاب از تالیفات خود را برشمرده است. از نکات جالب اینکه در این فهرست شیخ از ۱۷۴ کتاب خود نام می برد و تالیفات کاملی می خواند که هنوز زمان عرضه آنها فرانسیده است.^۳ و این خود نشان حساسیت شدیدی است که در همان زمان نیز در برابر نوشته ها و افکار او ابراز می شده است.

این فهرست یک بار توسط دکتر ابوالعلاء عقیقی در مجله دانشکده ادبیات دانشگاه اسکندریه (دسامبر ۱۹۵۳) چاپ شده است. دوبار نیز توسط کورکیس عواد، مدیر موزه بغداد، منتشر شده که بار دوم و کاملترین آن در سه شماره پیاپی مجمع عربی در دمشق بوده است. (شماره ۳ و ۴ از سال بیست و نهم سال ۱۹۵۴، و شماره اول از سال سی ام ۱۹۵۵ بوده است.) در این نشر کورکیس عواد کوشیده است تا شماری از دستنوشته های

موجود از کتابهای یاد شده در فهرست را مورد شناسایی و معرفی قرار دهد. و همو در دو شماره بعدی مجله یاد شده (شماره ۲ و ۳، سال ۱۹۵۵) به تکمیل این فهرست پرداخته و شمار دیگری از تالیفات شیخ را برشمرده است. ابن عربی یک بار دیگر نیز فهرستی از نوشته های خود را به دست داده است. وی در اجازه روایتی که برای ملک مظفر بهاءالدین بن ملک عادل سلطان دمشق نوشته است کتابهای خود را برمی شمارد.

شیخ در این اجازه می نویسد^۴: «من محمدابن علی بن عربی حاتمی هستم، و این سخن من است: از خداوند تعالی استخاره نمودم و اجازه دارم به سلطان ملک مظفر بهاءالدین غازی فرزند ملک عادل ابی بکر ابن ایوب و فرزندان او... تا از من روایت کنند آنچه را من روایت کرده ام... و آنچه را تالیف نموده ام...» از این اجازه نسخه های متعددی در دست است که همگی

در شمار کتابها یکسان نیستند، و در نسخه های مختلف از ۲۶۵ تا ۲۸۶ تالیف، یاد شده است.^۵ این اجازه نیز در سال ۱۹۵۵ توسط دکتر عبدالرحمان بدوی در مجله اندلس شماره ۲۰ به چاپ رسیده است. در زمانهای بعد تنی چند از کاوشگران کوششهایی جهت برشماری کتابهای ابن عربی و یا معرفی دستنوشته های تالیفات او داشته اند. از جمله بروکلیمان در کتاب معروف خود^۶ (ج ۱، ص ۵۷۱-۵۸۲، لیدن ۱۹۴۳ و ملحق ج ۱، ص ۷۹۰-۸۰۲، لیدن ۱۹۳۷) به معرفی ۲۳۷ تالیف در ۷۱۰ دستنوشته پرداخته است. پس از او گورگیس عواد، در مستدرکی که یاد شد، (۲۷۹ کتاب را برشمرده که با محاسبه ۲۴۸ کتاب اصل فهرست عدد تالیفات را به ۵۲۷ رسانیده است.

کوششهای دیگری نیز صورت گرفته است که چون اهمیت دو نمونه یاد شده را ندارند، به ذکر آنها نمی پردازیم. آخرین بار کاوشگر سختکوش کارهای ابن عربی دکتر عثمان یحیی به این کار کمر بسته است و به عنوان بخشی از پایان نامه دکترای

۲. رك: مؤلفات ابن عربی، ص ۳۰.

۳. همان، ص ۳۲.

۴. همان، ص ۴۵.

۵. همان، ص ۴۵.

که در حضور مؤلف خوانده شده است. ۶- فهرست دیگری که نسخه‌هایی را برشمرده که از روی نسخه اصلی نوشته شده است.

(و) این بخش مخصوص طبقه بندی کتابهاست. نخست به فهرستی می‌رسیم که کتابهای ابن عربی را به حسب زمان و مکان تالیف رقم زده است؛ و در فهرست بعدی کوشش شده تا تالیفات به حسب موضوع طبقه بندی شود.

ه) در این قسمت به ذکر مصادر و مطالبی پرداخته شده است که برای مطالعه درباره ابن عربی کمال اهمیت را داراست: ۱- مصداری که ذکری از زندگی ابن عربی دارد. ۲- مصداری که در آنها به رد ابن عربی پرداخته شده است. ۳- مصداری که در آنها به دفاع از ابن عربی پرداخته شده است. و آنگاه به فهرستی برمی‌خوریم از کسانی که فتوا بر مردود بودن ابن عربی داده‌اند. در این فهرست نام ۱۳۸ نفر از کسانی که در قرن هفتم و هشتم و نهم می‌زیسته‌اند آمده و فهرست دیگری از کسانی تنظیم شده است که ابن عربی را تأیید کرده‌اند. در این فهرست نیز نام ۳۳ تن برشمرده شده است.

آنچه یاد شد، بخش اول کتاب است که پیشدرآمد کتاب به

۷. مؤلفات ابن عربی، تالیف الدکتور عثمان یحیی. ترجمه عن القرنسیة الدکتور احمد محمد الطیب. (الطبعة الاولى): دارالصابونی- دارالهدایة، (۱۴۱۳).

۸. تاکنون چهارده جلد از کتاب الفتوحات المکیة در مصر توسط الهيئة المصریة العامة للکتاب چاپ و منتشر شده است که سیزده جلد آن در بیروت به طریق افست و تجدید چاپ شده است، و بنابر آنچه در یکی از مجله‌های علمی (گویا مجله فرهنگ) از قول محقق کتاب نوشته بود این کتاب متجاوز از سی جلد خواهد بود.

از کتابهای دیگر که به وسیله همین محقق تحقیق و چاپ شده عبارت است از: ۱- جامع الاسرار تالیف حیدر آملی ۲- رساله نقد النقاد فی معرفة الوجود. این دو کتاب در یک مجلد توسط انستیتو ایران و فرانسه در سال ۱۳۴۷ در تهران چاپ شده و در سال ۱۳۶۸ توسط انتشارات علمی و فرهنگی تجدید چاپ شده است. ۳- المقدمات من کتاب نص النصوص فی شرح فصوص الحکم از همان مؤلف که به سال ۱۳۵۲ توسط انستیتوی مذکور منتشر شده و به سال ۱۳۶۷ به وسیله انتشارات طوس تجدید چاپ گردیده است. ۴- شرح کتاب التجلیات الالهیة ابن عربی، که نخست در نه شماره از مجله المشرق در بیروت (۶۷-۱۹۶۶م) منتشر شد و در سال ۱۳۶۷ توسط نشر دانشگاهی تهران در یک مجلد به چاپ رسیده است.

خود کتاب جامعی زیر عنوان مؤلفات ابن عربی فراهم آورده است. این کتاب که در اصل به زبان فرانسه نوشته شده است در سال ۱۹۹۱م (۱۴۱۲ق) در مصر توسط دکتر احمد محمد طیب (استاد دانشگاه الازهر) به زبان عربی برگردانده شده است و بخشی از آن نیز توسط خود مؤلف مورد بازبینی قرار گرفته و ما در این نوشته به شناسایی آن می‌پردازیم.^۷

یادآوری می‌شود که دکتر عثمان یحیی از محققان پرکار در کتابهای عرفانی و بویژه کتابهای ابن عربی است و در این زمینه کتابهای چندی تحقیق و منتشر کرده است که آخرینش الفتوحات المکیة می‌باشد.^۸

باری کتاب مؤلفات ابن عربی با در دست بودن کارهای پیشتر تالیف شده است، و در چند بخش ترتیب یافته است: بخش اول: در این بخش مصادر تحقیق معرفی و بررسی گردیده که به قرار زیر است:

(الف) بررسی مصداری از نوشته‌های ابن عربی که عبارت از دو مصدر یاد شده (فهرست و اجازه) و اشاراتی است که ابن عربی در کتابهای مختلف خود به اسامی نوشته‌های خویش دارد و شمار این نامها در هر نوشته مجزا نشان داده شده است. (ب) بررسی نوشته‌های دیگران درباره تالیفات ابن عربی و ذکر تعداد مؤلفات در هر مصدر.

(ج) فهرستی از کتابخانه‌هایی که نسخه‌های آنها مورد بررسی قرار گرفته است.

(د) نتیجه‌گیری از بررسیهای یاد شده که از چند فهرست تشکیل شده است: ۱- فهرست کتابهایی که به دست نیامده است. ۲- فهرست رساله‌هایی که نسبت آنها به ابن عربی نادرست و یا مشکوک است. ۳- رساله‌هایی که ابن عربی در آنها به فتوحات اشاره و حواله کرده است. ۴- آنگاه به توضیح سماعات موجود در نسخه‌های مختلف کتابهای ابن عربی می‌پردازد و پس از اینکه اهمیت این سماعات را در تحقیق کارهای محیی‌الدین گوشزد می‌کند فهرستی از نسخه‌های دارای سماع را ترتیب داده است. در این فهرست ۳۱ نسخه را معرفی می‌کند که جمعاً شامل ۱۸۷ سماع هستند. ۵- در فهرست بعد ۶۸ نسخه را رقم می‌زند که یا به خط خود مؤلف است و یا به خط یکی از شاگردان بلافضل او و یا نسخه‌ای است

حساب می آید. بخش اصلی، بخش دوم آن است که عنوان الفهرس العام را داراست و از صفحه ۱۶۳ تا ۶۳۲ را در برمی گیرد.

درین بخش کتابها به ترتیب حروف الفبا منظم شده است و درباره هر کتاب زیرعنوان همان کتاب توضیحات لازم داده می شود. این توضیحات شامل موارد ذیل است:

- ۱- موضوع هر کتاب،
- ۲- صحت و یا عدم صحت انتساب کتاب به ابن عربی،
- ۳- وجود عنوانی جز عنوان یاد شده (اگر وجود داشته باشد)،

۴- اینکه نام این کتاب در کدامیک از مصادر تالیف فهرست آمده است،

۵- نسخه های شناخته شده در کتابخانه های مختلف و اینکه کدام نسخه اهمیت ویژه ای دارد،

۶- ذکر خصوصیات چاپ کتابهای چاپ شده،

۷- چنانچه شرح و یا ترجمه ای از کتاب باشد، ذکر می شود که برای نمونه به شروح کتاب معروف نصوص اشاره می کنیم که ۱۲۲ شرح را برشمرده و به نسخ آنها اشاره شده است.

گفتنی است که چون کتاب در اصل به زبان فرانسه بوده، این فهرست و فهرس قبلی برابر حروف لاتین فهرست و شماره گذاری شده بود و مترجم عربی با زحماتی که متحمل شده این نظام را به الفبای عربی برگردانده است. و برای اینکه امکان مطابقت با اصل کتاب از دست نرود کنار هر رقم موجود رقم آن را در اصل فرانسوی نیز می آورد. رقم عنوانهای آمده در این فهرست ۹۹۴ است و بنابر آنچه در صفحه ۷۹ آمده جمعاً ۲۹۱۷ نسخه را معرفی کرده است.

در پایان کتاب نیز مطالبی زیر عنوان ملحقها اضافه شده است: ملحق الف) رساله هایی که درباره پاره ای از یک کتاب از کتابهای محی الدین گزارشی دارند. مانند رساله اول که رساله الدرر الغالیات است و شرحی است درباره نغر معروف ابن عربی: کنا حروفا عالیات لم نقل ...

ملحق ب) سندهایی را که درباره پاره ای از نوشته های ابن عربی است معرفی کرده که نه رقم است.

ملحق ج) سلسله سند فرقه ابن عربی را معرفی می کند که چهار طریق را معرفی کرده است: اسناد فرقه اول به معروف کرخی و از او به علی بن موسی-ع- و از طریق آن حضرت به رسول الله-ص- رسیده است.

اسناد فرقه دوم به او پس و از او به علی بن ابی طالب و رسول الله-ص- می رسد و اسناد فرقه سوم و چهارم به خضر. و سرانجام سند دو فرقه نیز معرفی شده است که از طریق قرونوی به محی الدین رسیده و از او گرفته شده است. سرانجام به فهاری می رسیم که برای کتاب ترتیب یافته است.

***

این کتاب سالها پیش نوشته شد و پس از انتشار آن فهرستهای بسیاری برای کتابخانه های مختلف در ایران و خارج منتشر شده است که با مراجعه به آنها می توان مستردک بسیاری بر کتاب افزود که اگر بیشتر از کار خود مؤلف نباشد، به احتمال فراوان کمتر نیز نخواهد بود و برای تحقیق در کارهای محی الدین کارایی زیادی خواهد داشت.

لازم است توضیحات داده شده در مورد خود کتابها بیشتر باشد و راجع به مباحث موجود در هر کتابی توضیح مختصری داده شود. به عبارت دیگر در تالیف موجود به نسخه شناسی کتابها اهمیت بیشتر داده شده است تا کتابشناسی، که با حفظ و تکمیل آنچه انجام گرفته است قسمت کتابشناسی نیز باید مورد دقت و تکمیل قرار گیرد، که خود دارای اهمیت بسزایی است. به علت وضع سیاسی گذشته ارتباط فرهنگی با کشورهای زیر نفوذ شوروی ناممکن یا مشکل بوده است و اطلاعات بسیار کمی از نسخه های موجود در کتابخانه های این کشورها داریم. اکنون که ورق در آن دیار برگشته است سزاوار است مراکز که می توانند ارتباطات فرهنگی با این کشورها و خصوصاً جمهوریهای مسلمان شوروی برقرار کنند، به بررسی نسخ موجود در آنها پردازند و ضمن تبادل امکانات و ارسال افراد متخصص اطلاعات لازم را در اختیار محققین ما بگذارند و در صورت امکان از نسخه های مورد نظر میکروفیلماهایی تهیه کنند.

